

A KÖZGAZDASÁGTAN OKTATÁSÁNAK HELYZETÉRŐL

A világgazdasági válság nyomán egyre élénkebben vetődik fel a politikai és gazdálkodási kultúra szerepe a válságból való kilábalásban. A kétezres évek közepe óta mind hangsúlyosabban fogalmazzák meg a fejlett országok vezetői, hogy a politikai és a gazdasági műveltség emelése a fejlődés és a növekedés hajtóereje. Megújítják a tananyagokat, új tárgyak jelennek meg a középiskolák, főiskolák, egyetemi alapszakok tantervében, és jelentős tananyagfejlesztési folyamat indult el az elmúlt években a világ vezető egyetemlein. Ebből a folyamatból a hazai felsőoktatás sem vonhatja ki magát.

BEVEZETÉS

A tananyagfejlesztés célja a közgazdasági műveltség egészének emelése, ami több egy-egy részterület megjelenítésénél. Nem lehet csak bizonyos pénzügyi ismeretek hiányát, a fogyasztók vagy a termelők helytelen döntéseit okolni a válság miatt az elmúlt évtizedekben. A válság közgazdasági iskolák bukását is magával hozta, ez az elmúlt húsz évet meghatározó neokonzervatív-neoliberális közgazdaságtan krízise is. Az az átfogó szemléleti keret vesztette érvényét, ami meghatározta a közgazdasági gondolkodást, azon belül az oktatott tananyagok irányultságát, lényegében a hetvenes évek közepétől kezdődően.

A hazai oktatási reform esetében is tekintettel kell lenni erre. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy azokat az ismereteket, amelyek a közgazdaságtan vagy a mikroökonómia szerves részét alkotják, nem kell tanítani. A közgazdasági eszköztár bár kiegészült ugyan, de alapvetően változatlan maradt. Az eszköztár viszonylagos stabilitásának az oka, hogy a XX. században elkezdődött az áttérés az új világrendre a közgazdaság-tudományban is anélkül, hogy ezt tételesen kijelentették volna. Ez az átmenet konkrét körülményei miatt volt így. A szemléleti keret azonban átalakul, most már kimondhatóvá vált az új világrend fogalma, és ezt az átalakulást nyomon kell követni. Ahogy *Joseph Stiglitz* fogalmazott [Stiglitz, 2004]: a 90-es éveket a *rossz ösztönzők* jellemezték, ezzel szemben a 2000-es években a *jó ösztönzők* felé kell fordulni. A közgazdaságtan – benne a mikro- és a makroökonómia – a *gazdasági ösztönzés* tudománya is. Ennek része az a technika, eszköztár, módszer, ahogy ösztönzi a tág értelemben vett gazdaságpolitika a gazdasági szereplőket, de része annak tudása is, hogy mire ösztönzi a gazdaságpolitika a gazdálkodókat. A jó és a rossz elkülönítése is része a közgazdaság-tudománynak.

Az elmúlt húsz évben a neoliberális közgazdaságtan, különösen Magyarországon ezt a szempontot negligálta. Úgy állította be, mintha az értékfogalmak nem lennének részei a tudománynak, mintha a társadalmakat irányító értékrend nem befolyásolná az elméletet. Elszakította az erkölcsötől, az értékektől a közgazdaság-

tudományt, lezárt, változtathatatlan rendszernek tekintette. Azt állította, hogy a felzárkózás azonos a korabeli neoliberais, *Milton Friedman*-féle nyugati sztenderdek átvételével, és a közgazdasági oktatás megújítása egy végérvényesen befejezett mikro- és makroökonómia elfogadását jelenti. Ez a közelítés nem állja meg a helyét. Ez a hidegháború utolsó szakaszának és az átmenetnek az ideológiai csapdája volt. Úgy tűnt, hogy a nyugati közgazdasági és társadalomelméleti paradigma azonos a neoliberais kapitalizmusfogalommal, holott Nyugaton sosem szűnt meg a jogállam, a szabadság, a demokrácia és a piaci értékek együttes követése. Minden tárgyat lehet és kell is fejleszteni, az értékrend alkalmazásához minden szakmai kultúrára szükség van. Erről nem mondhat le a magyar közgazdaságtan sem, mert ez azonos lenne a szakma felszámolásával, a hazai, a globalizációhoz adaptálódó gazdaságpolitika feladásával. Míg *Rawls* a „korrektség értelmében vett igazságosságról” (*justice as fairness*) beszélt, addig a neoliberalizmusból éppen a „korrektség” hiányzott.

1. VÁLSÁG ÉS KÖZGAZDASÁGTAN

Ma a szakmában élénk vita folyik arról, hogy *a gazdasági válság befolyásolta-e a közgazdaságtant és annak oktatását*. Ez a vita a hazai szakmai fórumokon is megjelent, például a *Közgazdasági Szemle* hasábjain. E vitának része a folyóirat 2013. júniusi számában megjelent tanulmány [Benczúr et al., 2013].

A tanulmány első állítása, hogy a közgazdaságtan mint tudomány nem került válságba, aminek legfontosabb bizonyítéka, hogy csak a pénzügyi szektor működésével kapcsolatban merültek fel kételyek az elmúlt években. „A válság természetesen nem elhanyagolható hatást gyakorolt a közgazdaság-tudomány egy részére, de alapvetően sem a tudományt, sem az oktatást nem taszította válságba, de még a válság közelébe sem. A tudományra annyiban gyakorolt hatást, amennyiben nyilvánvalóvá tette, hogy a pénzügyi szektor jóval nagyobb szerepet játszik a gazdaságot ért sokkok terjesztésében, mint ahogy azt a létező elméletek és modellek alapján gondoltuk.” [Benczúr et al., 2013: 729]

Álláspontunk szerint a válság korszakhatár. Az információs társadalmat és a neokonzervatív korszakot magunk mögött hagyva áttér a világ a *tudásalapú gazdaságra*. A tudásalapú gazdaság az erkölcsi-közösségi értékek érvényesítésének és a magánérdekre való lefordításának tudását jelenti, azt a szakmai tudást, hogyan lehet követhetővé tenni a mindennapi gyakorlatban a biztonság, szabadság, demokrácia, jólét értékeit, hogyan lehet egy, a közgazdász számára konkrét területen, a gazdálkodói kultúrában, gazdaságpolitikában az értékek között harmóniát teremteni. A neoliberais fogyasztói és termelési modell került válságba, amelyik az önzést tekintette a gazdaság hajtóerejének, a kizsákmányolást, az elidegenedést természetes állapotként fogta fel.

A válság nem a fogyasztás és a termelés egyensúlytalanságának a válsága. Ez az egyensúlytalanság, ami kétségtelenül jelen van nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt, csak tünete a válságnak. Nem lehet arra egyszerűsíteni a válságot, hogy bizonyos társadalmi csoportok túl sokat, mások túl keveset fogyasztanak. Bár nem lehet tagadni a mértéktelenség jelenlétét a fogyasztásban bizonyos társadalmi csoportok-

nál, de alapvetően a *fogyasztási és termelési kultúrák közötti váltás* zajlik napjainkban. Az információs társadalom termelési és fogyasztási kultúrájával szemben most a tudásalapú gazdaság termelési és fogyasztási kultúrájára tér át a fejlett és a fejletlen világ egyaránt. Más javak és szolgáltatások fogyasztása és termelése jellemzi az egyik és a másik korszakot, és ez a folyamat határozza meg a fejlődést. Új húzóágazatok jelennek meg, a korábbi korszak húzóágazatai pedig leépülnek.

Kétségtelen, hogy a *húzóágazat* fogalma átértékelődik. Most úgy látszik, hogy nem egy meghatározott technika használata biztosítja a termelékenység növekedését, hanem az a szemlélet, az a kultúra, amivel a technikához és a technológiához közelítenek a gazdálkodók. A kultúraváltás maga a gazdasági fejlődés hajtóereje, és ennek alárendelten jelenik meg a technológiai-technikai haladás. A korábbi korszakokra nem ez volt a jellemző. A XX. század egyes gazdaságtörténeti szakaszaiban, vagy még korábban, a klasszikus kapitalizmusban a kultúraváltást egy-egy konkrét technika hordozta. Legutóbb az információs technika, előtte az autógyártás, a háztartási elektronika, a világítás átalakulása stb. A 2000-es évektől kezdődően viszont a gazdaságpolitikai irányítás figyelme egyre inkább az oktatás és az egészségügy felé fordul. A gazdálkodói műveltség emelése teszi lehetővé a közszolgáltatások hatékonyabb és eredményesebb ellátását, az automatizáció felgyorsítását, az alkotó munkák kiterjesztését.

A világgazdasági válság határozza meg a közgazdaság-tudomány fejlődését is. A közgazdaság-tudományban is végbegy az áttérés a neoliberais elméleti keretről az új világrend és a tudásalapú gazdaság termelői és fogyasztói kultúráját megalapozó szemléleti keretre. Ez nem azt jelenti, hogy a közgazdaság-tudomány egésze avult volna el, csak az elmúlt húsz-huszonöt évet jellemző szemlélet az, ami érvényét veszítette.

2. A FORMÁCIÓELMÉLET RENESZÁNSZA

A szemlélet megváltozása a formációelmélet reneszánszát hozta magával. Az az állítás, amit húsz-huszonöt évvel ezelőtt lezártak tekintettek a közgazdászok, vagy legalábbis a közgazdaságtan neoliberális áramlata, nevezetesen hogy eldőlt a szocializmus és a kapitalizmus vitája, *a kapitalizmus végérvényesen győzött*, újragondolásra szorul. A világgazdasági válságot a kapitalizmus válságának is tekintik, újra a kutatás tárgya lett a kapitalizmus fogalma, annak szakaszolása, a jogállam, a demokrácia és a kapitalizmus, pontosabban a piacgazdaság fogalmi közötti rend kialakítása, ezek között a hierarchia felállítása.

A formációelmélet reneszánszát nemcsak a gyakorlati gazdaságpolitikai folyamatok indokolják, hanem a neoliberális elméletnek a keleti blokk összeomlását értékelő pontatlansága is. Ekkor fogalmazták meg *a történelem vége* tételt, ami igaz és hamis elemeket egyaránt tartalmazott. Igaz volt abban, hogy új történelmi korszak kezdődött, *a világháború nélküli világrend* kora. Olyan korszak, amiben világhatalmi átrendeződések világháború nélkül mehetnek végbe. Erre már két bizonyíték is van: a keleti blokk összeomlása, a Szovjetunió megszűnése világháború nélkül, és a kínai békés felemelkedés. Nemcsak az egypólusú világrend született meg, hanem a 2000-es évektől kezdődően *a globális partnerség* is békésen megy végbe.

A tétel azonban hamis volt annyiban, hogy az új társadalmi-gazdasági formát liberális demokráciaként, egyszerűen kapitalizmusként határozta meg. Ez nem igaz, mert a jogállami berendezkedés, az emberi méltóság elsődlegessége nem a kapitalizmus sajátossága, a liberális demokrácia önmagában kevés ennek érvényesítéséhez. Nem minden liberális demokráciában kapja meg mindenki az emberi méltóságot, a XIX. századi nyugati kapitalizmusban sem volt ez általános. A szociáldemokrata hagyományra is szükség van az emberi méltóság következetes érvényesítéséhez.

Az előbbi tételt támasztja alá a szakirodalomban erőteljesen kibontakozó *Marx-reneszánsz*. Marx és a marxizmus felfedezése, újraértelmezése, bevonása az egyetemes kultúrtörténetbe, ennek részeként a közgazdaság-tudományba is, ma az egyik legfontosabb társadalomtudományi tendencia [Balibar, 2013].

Az *emberi méltóság* elsődlegessége [Sandel, 2012] egyben a hosszú távú politikai értékek elsődlegességét jelentik a gazdasággal szemben, és ez formációelméleti váltás. A globalizációt már nem elég egységes világpiacként leírni, bár az annak része, a globalizáció a *globális kormányzás* kiépülésének korszaka is [Habermas, 2012]. A gazdasági folyamatok globális szintű irányítása, a gazdálkodók globális igazgatása a globalizáció része, és ez elől a közgazdasági oktatás sem térhet ki.

Fukuyama, aki a formációelmélet egyik vezető kutatója, ezért kezdi a kínai politikai fejlődés bemutatásával legújabb könyvét, *A politikai rend eredetét*. Fukuyama, összhangban *Henry Kissingerrel* vagy *Fareed Zakariával*, Kínában nemcsak gazdasági kihívót lát, hanem egy olyan *politikai-gazdaságpolitikai modellt* is, ami mintaként szolgál a globalizáció korában. Kína képes volt nagy területet, birodalmat létrehozni és fenntartani világtörténelmileg hosszabb időszakban – a gyarmatosítás ellenében –, a harmónia, az ellentétek egységének, illeszkedésének, a partneri együttműködés lehetőségének a hagyományát jeleníti meg, és ez az a hagyomány, ami jelentős szerepet kap a globális partnerség korában. Mindegyik kontinentális, szubkontinentális szerveződésre igaz volt azonban, hogy a stabilitást és a mobilitást csak részlegesen tudta összeegyeztetni. Mesterségesen korlátoznia kellett területét, meg kellett állítania a területi expanziót annak érdekében, hogy a politikai és gazdasági egységet fenn tudja tartani.

A történelmi fejlődés három szakaszra osztható: a *kontinentális-szubkontinentális* korra, a *gyarmatosítás* korára és az *új világrendre*. A gyarmatosítás nem csak európai jelenség, bár kétségtelen, hogy Európa ebben sikeres volt. Jellemző volt azonban például az iszlámra is, vagy a mongol terjeszkedési kényszerre. Európa sikerességének oka a gazdasági rendszer felhasználása volt, ennek révén lehetett fenntartani a gyarmatosítás dinamikáját. A gyarmatosítással a politikai és gazdasági egység megteremtése is együtt járt. Fukuyama hibája, hogy ezt a fejlődési szakaszt nem tudja beépíteni elemzésébe. Európát és ezzel együtt a későbbi észak-atlanti együttműködést leértékeli. Ez a sajátos farkasvakság annak köszönhető, hogy Marxot némi egyoldalúsággal ítéli meg. Bár Fukuyama könyvében sokat vitatkozik Marxszal, és ez nagy eredmény az előző korszak elhallgatásaihoz képest, de nem eléggé feldolgozott a marxi hagyomány. Marx a szabadság következetes kiterjesztésének elméleti megalapozását tűzte ki célul, a gyarmatosítás és a kapitalizmus ellentmondásából nem a kontinentális-szubkontinentális forma visszaállításának, hanem a szabadságelv munkára történő kiterjesztésének és így globális szintű érvé-

nyesítésének szükségességére következtetett. Ez a világkapitalizmus és a kommunizmus világszinten történő megjelenésének gondolata. Marx emiatt fordulópont, a gazdaság politikai funkcióját tárta fel, és ez hiányzik Fukuyama formációelméletéből. Ami a kommunizmus eszméjéből érvényes maradt, az a globalizáció elméletében átalakulva folytatódik.

A közgazdasági oktatás nem nélkülözheti ezt a formációelméleti közelítést, mint ahogy soha nem is nélkülözte. Ha csak a második világháború utáni irányadó közgazdasági tankönyveket nézzük, akkor láthatjuk, hogy nemcsak a keleti blokkban tanított politikai gazdaságtan kezdődött a szocializmus és a kapitalizmus fogalmi megkülönböztetésével, az egyes társadalmi-gazdasági formák meghatározásával és fejlettségi különbségével, hanem például *Samuelson Közgazdaságtan* című munkája is, hogy csak a legelterjedtebbet említsük. Samuelson is világosan meghatározta a tervgazdaság és a vegyes gazdaság különbségét, bizonyította a vegyes gazdaság fejlettebb jellegét. A vegyes gazdaság a szabadság és a biztonság közötti összhangot teremtette meg a kor keretei között, nem teljesen ellentmondásmentesen ugyan, de mégis elméletileg maradandó módon.

A hetvenes évek közepétől kezdődő neokonzervatív-neoliberális korszak ezt annyiban módosította, hogy a szocialista rendszerrel nem a vegyes, hanem a *laissez faire* piacgazdaságot állította szembe [Berend, 2010]. Míg Samuelsonnál volt szerepe a tervezésnek és az államnak, addig ezt a neoliberális közgazdaságtan negligálta, és *csak a szabadságot* hangsúlyozta (bár meg kell jegyezni, hogy biztonság nélkül a szabadság fogalma nem lehet teljes), tagadta a tervezés, az előrelátás, az állam szerepét a gazdaságban. Ezzel a klasszikus kapitalizmus (és még csak nem is a klasszikus politikai gazdaságtan) hagyományát elevenítette fel. A hazai közgazdasági oktatásban ez a szemlélet a kétezres évek elejéig jelen volt. Az ezt követő korszakban kezdődött el a formációelmélet háttérbe szorítása, a közgazdaságtan redukálása módszertani összefüggésekre. Ez persze haladás volt, amennyiben a „rossz” formációelméletet hagyta el a szakma, de még a korszerű, az új világrendet kifejező formációelmélet nem került be az oktatásba.

Ez kétségtelenül összhangban volt a válságjelenségekkel (a 2001-es és a 2007-es válsággal), de nem oldotta meg a problémát. Azok a viták, amelyek napjainkban jellemzik a szakmát itthon és külföldön, ennek a korszaknak a lezárását vetítik előre, és nagy valószínűséggel újra szerepet fog kapni a formációelmélet az oktatásban.

3. PIAC, POLITIKA ÉS GAZDASÁG

A globalizáció átalakította a piacfogalmat is. *Michael J. Sandel*, tekintélyes amerikai morálfilozófus (akinek magyarul is jelent meg könyve *Mi az igazságos* címmel) írta legutóbbi könyvében [Sandel, 2012], hogy a piaci eredmény nem feltétlenül kívánatos, a közösségnek meg kell találnia azokat az eszközöket, intézményeket, amelyek erkölcsi-értékrendi ítéletnek vetik alá a piaci produktumot, és a kívánt irányba ösztönzik a gazdálkodókat. Sandel könyvét élénk vita kíséri a közgazdászok körében, de a vita nem az erkölcsi kérdések körül forog, hanem hogy milyen az az intézményrendszer, amely helyes értékítéletet tud alkotni, amellet, hogy tiszteletben tartja a

gazdálkodók szabadságát. Sandellel szemben, aki a piacot bizonyos esetekben ki is iktatná, a közgazdászok inkább a piac szabályozásáról beszélnek. A piac jó szolga, de nagyon rossz mester – idézik sokan a régi mondást. A neoliberális piacmodell meghaladása nem jelentheti a piacellenes eszmék újabb térnyerését. Korszerű, a kultúrával és a jogállamisággal egyesített szociális piacgazdaságra van szükség. A bürokratikus szabályozás helyébe *az értékrendi szabályozás* lép.

A hidegháború ideológiai csapdája következtében Magyarországon antagonizmusnak, feloldhatatlan ellentétnek tekintették a piac és a terv, az alap és a felépítmény viszonyát. A piacot azonosították a szabadsággal és a hatékonysággal, a tervet csak működésképtelen, tervutasításos formájában tudták elképzelni. A piac alap volt ebben a vulgármarxista felfogásban, a demokrácia a felépítményhez tartozott, így a demokrácia nem vált a piac részévé. Pedig a nyugati fejlődés éppen erről szólt, ott a piac a XX. században *a demokratikus intézményrendszer része lett*. A demokrácia a hatékonyság forrásává tudott válni, amiben szerepe volt a piacra lépés szabadságának, a tömegtermelésnek, az új árképzési technikáknak és általában a részvétel erősítésének. Ez összességében alkotja a *szociális piacgazdaságot*, ami a második világháború utáni nyugat-európai fejlődés formációelméleti kifejeződése. Ezzel szemben nálunk az antiszociális piacgazdaság szemlélete volt az uralkodó.

A mikroökonómia és a közgazdaságtan végső soron *a szabályozás tudománya*. Nem egyszerűen leírja a piaci kimenetet, hanem meghatározza annak okait is, és azokat az eszközöket, amiktől az eredmény összhangban lehet a gazdaságpolitikai elképzelésekkel. A mikroökonómia attól tudomány, hogy normákat érvényesít szakszerű módon. Érvényesnek tartjuk azt az állítást, hogy a közgazdaságtudomány és benne a mikroökonómia *viselkedéstudomány*, de ebből az is következik, hogy a helyes gazdasági viselkedésre és az arra való ösztönzésre vonatkozóan is van álláspontja.

Az értékrendi közelítés a különbség a szociális piacgazdaság és a keynesi típusú keresletösztönzés között. A válságból való kilábalás során gyakran érvelnek azzal a közgazdászok, hogy *globális keynesianizmusra* van szükség. Ez részben igaz, a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése, az alsóbb társadalmi csoportok számára többletjövedelem juttatása elengedhetetlen. Ez azonban csak eszköz a jogállami normák érvényesítésére, és ez utóbbit tartalmazza a szociális piacgazdaság megújított fogalma. A szociális piacgazdaság ebben az értelmezésben az emberi méltósághoz szükséges társadalmi-gazdasági feltételek biztosítását jelenti, aminek része, hogy olyan javak és szolgáltatások vásárlását és olyan termelést érdemes ösztönöznie a gazdaságpolitikának, amelyek ezt szolgálja. A munkaadásnak és a fogyasztásbővítésnek célja van, *az emberi méltóság*. Amennyiben ettől eltekint a gazdaságpolitika, akkor lehetővé teszi a zsarnokságot, a kizsákmányolást, főúri kegyként állítja be azt, ami pedig jár az új világrendben. Ennek elutasítása az, ami a szociális piacgazdaságot megkülönbözteti a keynesianizmustól.

Nem a mikroökonómiai eszköztár változott meg a válság hatására, bár természetesen bizonyos elemei fejlődtek, hanem az az irány, amire használták ezeket az eszközöket. Emiatt tartjuk fontosnak a közgazdaságtan és a mikroökonómia új módon való összekapcsolását. Az elmúlt húsz-huszonöt évben a (főleg hazai) közgazdaságtudományban az volt a meghatározó álláspont, hogy a piac magára hagyható, az

értékeknek, a normáknak nincs szerepe a gazdaság működésében. Ez a felfogás az „antiszociális” piacgazdaság modelljét követte, a klasszikus, XIX. századi kapitalizmus világát idézte fel. Csak az önzést tekintette a gazdasági viselkedés hajtóerejének, és tagadta az értékek, a hosszú távú politikai szempontok, módszertanilag a tervezhetőség szerepét a közgazdaság-tudományban. Ezzel szemben most az értékek érvényesítése, a kooperáción és az értékek tiszteletén alapuló gazdálkodói kultúra megteremtése a gazdaságpolitikai irányítás célja.

Mivel a tudomány mindig vitákon keresztül halad előre, ezért a közgazdaságtan is a neoliberais szemlélettel szemben, azzal vitázva fejlődik. A közgazdaságtan nem azonos a neoliberais irányzattal. Nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a közgazdaságtan végét, a tudomány megszűnését jósolták. A XX. századi, vagy korábbi közgazdaság-tudományi eredmények vállalhatók és vállalni is kell őket, ennek felelevenítésére, és nem tagadására van szükség. Az újraértelmezés a napirenden levő feladat, nem a megszüntetés.

Az újraértelmezés során nem tartjuk szerencsésnek a *pénzügyi és a reálszféra szembeállítását*, ahogy ezt *Benczúr Péter* és szerzőtársai [Benczúr et al., 2013] teszik, mint ahogy nem tartjuk termékenynek a pénzügyi és a termelői kapitalizmus kettéválasztását sem. A tudásalapú gazdasághoz illeszkedő gazdálkodói kultúra megteremtéséhez egyaránt szükség van pénzügyi és reálösztönzőkre. Kétségtelen, hogy az elmúlt huszonöt-harminc évben több figyelem fordult a pénzügyi szektor felé, napjainkban azonban (az oktatásban is) jobban tekintettel kell lenni a termelő szférára. Nagyobb figyelmet érdemes összpontosítani a technológiára vagy az erőforrások használatának fizikai-természeti tulajdonságaira. Ez azonban csak aránymódosítás, és nem egyik vagy másik ágazat háttérbe szorítása. A közgazdaság-tudomány a reál- és a pénzügyi ösztönzők közötti összhangot kutatja. A monetarizmus neoliberais irányzatának felváltása nem jelenti a keynesianizmushoz való visszatérést. A bankszektorral szemben nem a fiskális intézményekre kerül egyoldalúan a hangsúly, hanem a két szektor, a monetáris és a fiskális intézményrendszer értékrendi alapú partneri együttműködése valósul meg. A nem bürokratikus, értékrendi irányítást és a bizalom intézményeit alkalmazza a gazdaságpolitika.

Irányadó ebből a szempontból *Robert Shiller* legutóbbi könyve, a *Finance and Good Society* [Shiller, 2013]. A szerző ebben a könyvében a pénzügyek demokratizálását, a pénzügyi összefüggések átláthatóságának növelését emeli ki. Érvelése szerint a pénzügyi innovációk ugyanolyan innovációk, mint a technológiaiak, céljuk az ösztönzés. A neoliberalizmus korszakára volt csak jellemző, hogy a pénzügyi viszonyokat átláthatatlanként, elidegenedett formájukban mutatták be, miközben a XX. és a XXI. század pénzügyi intézményrendszere ennek az elidegenedett jellegnek az oldására törekedett. Vulgármarxizmus ezért a válságért egyszerűen a pénzügyi szférát okolni, és azt tekinteni a válság megoldásának, ha a termelőket támogatjuk a pénzemberekkel szemben. Ez a szembeállítás a harmincas évek Németországra volt jellemző, és ennek a jelenségnek az elkerülése alapvető érdekünk. A FED monetáris politikájának legújabb fordulataiban már jól érvényesül a stabilitás és a növekedés szempontja, ez utóbbin keresztül pedig a foglalkoztatás bővítésének ösztönzése. Ez nemcsak a jegybank, hanem a pénzügyi intézményrendszer egészének felelőssége is, új banki kultúra formálódik a fejlett országokban. Összegezve tehát: a bankszektor diktatúrája után annak jogállami és demokratikus működése következik.

4. A KÖZGAZDASÁGTAN TUDOMÁNYOS JELLEGE

A második érv, amit a válsággal kapcsolatban felhoznak a szerzők, az *előrejelzés* korlátozott lehetősége. „Könnyen belátható, hogy a természettudományos értelemben az előrejelzés itt gyakran nem lehetséges. Ennek fő oka, hogy a természeti jelenségekre vonatkozó előrejelzésekkel ellentétben, a gazdasági jelenségekre vonatkozó visszahatnak magára az előre jelezni kívánt jelenségre.” [Benczúr et al., 2013: 729. o.] Azt állítják, hogy ebből a szempontból a közgazdaságtan soha nem fogja elérni a természettudományos pontosságot, mert az előrejelzés befolyásolja a kimenetet, a válságról való beszéd a válság megszüntetéséhez járul hozzá, és így nem fog teljesülni az előrejelzés.

Álláspontunk szerint a szerzők érvelése azért nem állja meg a helyét, mert a természettörvény és a bölcséleti törvény fogalmát összekeverik. A természettörvény valóban olyan összefüggés, amiben nem érvényesül az akarata azoknak, akikre a törvény vonatkozik, ellenben a bölcséleti törvény, amit a társadalomtudományok írnak le, az akaratok közötti összhang érvényesülését teszi lehetővé. A szabadság azzal valósul meg, ha az értékeket feltétel nélkül követik a gazdasági szereplők, az ettől való eltérés a válság forrása.

A közgazdaságtan törvényei az értékek alkalmazásának közös tapasztalatai, azok a törvények, amelyek segítik az önálló és elvszerű döntést. Ennek része olyan közös normák és célok felállítása, amiknek a belátása megteremti az összhangot a gazdálkodók között. Része persze annak bemutatása is, hogy a normáktól való eltérésből milyen válságjelenségek következnek, hogyan kell helyreállítani a harmóniát. A korszerű infrastruktúra és technológia az, ami az értékrend hatékony érvényesítését közvetíti. Ez az, ami az igazságtalan, a kapitalizmus intézményrendszerét közvetítő gazdasági kényszer, és a régi értelemben vett állami erőszak helyébe lép. A klasszikus kapitalizmus korában erre nem volt lehetőség, abban a korban nem, vagy elenyésző mértékben érvényesült a belátás, és nem állt rendelkezésre a XXI. századi infrastruktúra, akkor még nem működhetett a jogállami értékrend. Általában is kimondhatjuk, hogy a technika nem egyszerűen termelőerő, hanem az értékrend hatékony érvényesítésének eszköze. Az új világrendben a törvényes erőszak a meggyőzés része, a meggyőzés a törvényes erőszak alkalmazásában való konszenzus. A XX. és a XXI. században azonban már jobban lehet támaszkodni a gazdálkodók műveltségére, ezért nő meg az előrejelzés szerepe. *Az előrejelzés maga is intézménnyé vált.* A közgazdaság-tudomány társadalomtudományként követi, érvényesíti az igazságosságot, és így hozzásegít a társadalmi-gazdasági harmónia megteremtéséhez.

A neoliberalizmus kétségtelenül nem fogadta el az igazságosság szerepét (egyéltalán tagadta az igazság fogalmát is), de ez ma már elfogadhatatlan. Érvényes tudományos tétel *csak az igazság és az igazságosság birtokában* mondható ki. Emellett természetesen minden eszközzel törekedni kell a dogmatizmus elkerülésére, és *csak a valódi igazságot, igazságosságot szabad elfogadni.* A neoliberalizmus által felelevenített kétely azonban magát az igazságosságot utasította el, ezért ezt nevezik önfelszámoló képletnek. Az igazságosság érvényesítése a tervezés alapja, ettől válik kiszámíthatóvá és hitelessé végső soron a gazdaságpolitika rövid és hosszú távon egyaránt.

Külön kérdés, hogy a válságnak milyen szerepe van az összhang kialakításában. A válság lehet eszköz, amely a társadalom széles rétegeit rákényszeríti a változásra, de válság nélkül is elérhető ez, ha a belátás, az értelem elegendő a gazdálkodói döntések megváltoztatásához. A közgazdaságtan, azon belül a mikroökonómia nem kizárólag a válság elmélete, de persze be tudja mutatni, hogy a helytelen döntések hogyan vezetnek válsághoz. Azt is tartalmazza azonban, hogy a helyes döntésekből hogyan születik meg a harmónia. Ez utóbbi maga a gazdálkodói kultúra.

A közgazdaságtan oktatásában azért tartjuk fontosnak a *gazdálkodói kultúra* fogalmának erősítését, mert erre támaszkodva lehet elkerülni vagy csökkenteni a gazdasági konfliktusokat. A hosszú távú hatások, a nem szándékolt következmények előrejelzése, a közös cselekvéshez szükséges tudás létrehozása a közgazdaság-tudomány tárgya. A közgazdaság-tudomány fontosságát a válság nyomatékosabbá tette, ebben egyetértünk a szerzőkkel, de azért, mert *a gazdaság tudományos irányításának szükséglete* jelent meg sokkal szélesebb körben és erőteljesebben, mint korábban. Ugyanazért kell a tudásalapú társadalom megalapozásában az infrastruktúra, az ágazati szerkezet és a technológia témakörét is bevonni az oktatásba [Berend, 2013].

A neoliberais közgazdaságtan a vezetést csak valamilyen „hálózathoz”, az „elithez” való tartozásnak gondolta. Ezzel szemben a válság kirobbanása óta jelentős mértékben megerősödött az igény a normák szakszerű érvényesítése, a bizalom és ezzel párhuzamosan a tudományos ismeretterjesztés iránt is. Az a követelmény a közgazdászokkal szemben napjainkban, hogy érthetően fogalmazzák meg a közgazdasági összefüggéseket. Világos gazdaságpolitikai célkitűzésekre van szükség, amihez a lehető legjobb gazdasági intézményeket, ösztönzőket kell megtalálni.

5. PIAC ÉS ÁLLAM

Az előbbieket miatt is helytelen piac és állam szembeállítás, ami napjainkban is gyakran előfordul a hazai gazdaságpolitikai vitákban. Az állam, amin ebben az esetben az államigazgatási tulajdont értik, önmagában nem tud helyesebben dönteni, mint a piaci szereplő, mint ahogy a magára hagyott piac sem valósítja meg a közjót. A piac vagy az állam a gazdálkodói kultúrára való ösztönzés különböző eszközei, intézményei. Alkalmazásuk attól függ, hogy a konkrét helyzetben melyik felel meg jobban a társadalmi igényeknek.

A világgazdasági válságból való kilábalás ezért nem ingamozgás piac és állam között. Nem arról van szó, hogy a szélsőséges piaci megoldásokkal szemben most az állami megoldásokra kell a hangsúlyt helyezni. A megoldás egy olyan gazdaságpolitikai intézményrendszer, amelyik a gazdálkodók szabadságának tiszteletben tartása mellett tudja érvényesíteni a közjót. Ennek a rossz antagonizmusnak és dichotómiának a feloldása az értékrendi alapú és a bizalom elvén működő irányítás.

Az elméleti és gyakorlati hiba, amit gyakran elkövetnek a hazai gazdaságpolitikában, a *tulajdon* fogalmának helytelen értelmezésére vezethető vissza. A rendszerváltás után a hazai közgazdaság-tudomány indokolatlanul hangsúlyossá tette a magántulajdon szerepét a nyugati társadalmi-gazdasági modellben, és általában hátterbe szorította a tulajdon elméleti közgazdasági jelentőségét.

A magántulajdon, és annak korlátlan érvényesülése ugyanis csak egy nagyon rövid időre jellemezte a nyugati fejlődést. A jogszabályok, a technológia, a kultúra ugyanis minden korszakban befolyásolta a magántulajdont, a közjót érvényesítette a magántulajdonnal szemben. Kétségtelen, hogy a XIX. századra inkább volt jellemző az, hogy a magántulajdonos korlátként érzékelte a közjót, és megpróbálta kijátszani azt, a közösségi erőforrásokat magáncélokra használta. A XX. században az Egyesült Államokban a New Deal, Európa nyugati felén a második világháború utáni korszak hozott fordulatot. Akkortól kezdve a közjónak következetesen alárendelték a magántulajdont, olyan társadalmi-gazdasági feltételeket teremtettek, amelyek a gazdálkodói szabadságot összhangba hozták a közösségi szempontokkal. Ettől a fordulattól tekintettek el a hazai közgazdászok, amikor a Nyugat győzelmében a magántulajdon fölényét látták a köztulajdonnal, vagyis a közjővel szemben. A nyugati tulajdonformát a következő fogalmak írják le pontosabban: *globalizáció, jogállam, bizalom, szociális piacgazdaság, részvétel, szabadság, demokrácia, közjó és magántulajdon egysége, a magántulajdon demokratikus és jogállami ellenőrzése*.

A tulajdonviszony egyben a társadalmi forma – írja Marx. A tulajdon kiszorítása a közgazdaságtan oktatásából azért következett be, mert a társadalmi formát nem tekintették a közgazdaság-tudomány részének. Pedig ennek elemzése segített volna a válság gyorsabb és hatékonyabb leküzdésében, hiszen a XXI. században a *jogállam* a tulajdoni forma. Bárkinek bármilyen tulajdona van, a jogállami normáktól, az emberi méltóságtól nem tekinthet el. Nem használhatja úgy az erőforrásait, hatalmát, hogy az ellentmondjon a jogállamnak. Ebből pedig az következik, hogy kapitalizmus alárendelt a jogállamnak, és ez ekkor már nem kapitalizmus. Ezt akarta kiiktatni a neoliberalis közgazdaságtan az oktatásból.

A klasszikus kapitalizmus és a neoliberalizmus súlyos engedményeket tett az értékek érvényesítésében, elég csak utalni *Bernard Mandeville* eszmei hagyományának felelevenítésére. Azt, hogy mekkora volt a különbség a neoliberalizmus és a nyugati neokonzervativizmus között, jól érzékelteti John Rawls bírálata az utilitarizmusról. Rawls következetesen elutasította a munkások feláldozását a társadalmi haszon érdekében. Ehhez a szemlélethez igazodott a kilencvenes évek végétől a nyugati közgazdaságtan, művelői között *Amartya Sen*, *Joseph Stiglitz*, *George Akerlof* stb. Ők a mikroökonómiai apparátust újra a szabadság, a demokrácia és a közjó fenntartására és nem annak ellenében használták.

6. HASZNOSSÁG, OPTIMALIZÁCIÓ ÉS PROFIT

Minden korábbi gazdálkodási fogalom új tartalmat nyer a tudásalapú gazdaságban. A haszonmaximalizálás nem az érzéki örömök szakadatlan növelése, ahogy ezt a neoliberalis közgazdaságtan értette, és nem is pusztán matematikai kategória (a haszon az, amit maximalizálunk – fogalmaztak olykor), hanem a *helyes fogyasztói döntés öröme*. A viselkedési közgazdaságtan eredményei, az ösztönzés új modelljei (*Thaler*, *Sunstein*, *Rabin* stb.) arról tanúskodnak, hogy a fogyasztói optimalizálás intézményi kereteinek kialakítása áll az érdeklődés középpontjában. A fogyasztó akkor szuverén, ha követi a racionalitás szabályait. A gazdaságpolitikának és a közgazdaság-tudománynak az a feladata, hogy ezt a szuverenitást segítse. Nem az önké-

nyes döntéseket kell elfogadni, a „fogyasztó a király” tétel nem azt jelenti, hogy a fogyasztó bármit megtehet, hanem a hatalommal való élés módjának megtanulása révén érvényesül a fogyasztói szuverenitás. Az így megszerzett hasznosság ezért az értékek alkalmazásában való anyagi érdekelttség.

Nemcsak a viselkedési közgazdaságtan ad muníciót a *hasznosság* fogalmának újraértelmezéséhez a tudásalapú gazdaságban, hanem a filozófiai hagyományváltás is. A korai felvilágosodás hasznosságfelfogása, ami napjainkban a filozófiai érdeklődés homlokterébe került, azt tanítja, hogy a hasznosság az a mód, ahogyan az érzéki létet az értelemmel összhangba lehet hozni. A hasznosság a tudás és a műveltség eredménye, és nem kiindulópontja. Ahhoz, hogy a javakat élvezni lehessen, elengedhetetlen a használatukhoz szükséges kultúra elsajátítása, beleértve a műszaki kultúrát is. A neoliberalizmus a gyönyört, annak is a legszélsőségesebb érzéki elemét tekintette a hasznosságnak, és ettől a műveltségi elemtől teljesen elvonatkoztatt. Különbséget kell azonban tenni a hamis és a valódi gyönyör között, és a valódi gyönyör, boldogság a tudásból származik a platóni tanítás szerint. Ennek a tudásnak az átadása, közvetítése az, ami a korai felvilágosodás filozófusait foglalkoztatta. Ennek felfedezése, beépítése a XXI. század közgazdaságtanába történik meg napjainkban [Platón, 2011; Pascal, 2013].

A boldogság érzete az *optimum* megtalálásának az eredménye. Az optimalizáció szerepe megmarad a válság utáni közgazdaságtanban is, de értelmezése átalakul, és az új tartalom közvetítése a közgazdasági oktatás feladata. Az optimalizálásnak normatív szerepe is van, a helyes gazdasági intézményi rendre vonatkozóan határoz meg feltételeket. Az optimalizálás a szubjektum és az objektum egysége, illetve egységbe hozásának folyamata. Az optimalizálás során a fogyasztó önállóan alkalmazza az értékrendet, és hasznosságérzetet okoz az, hogy helyes döntést tud hozni.

A neoliberalizmus a fogyasztói optimumot epikureizmus és sztoicizmus egyenlőségének tekintette. Az egyik oldalon a fogyasztó csak az élvezetet akarta növelni, csak a gyönyört hajszolta, ezért a gazdaságpolitikának korlátokat kellett állítania ez elé. Ez volt a *költségvetési egyenes* szerepe. A tudásalapú gazdaság lényege azonban a tudatos fogyasztói magatartás, és a tudatosság része a mértékletesség gyakorlása, a sztoicizmus-epikureizmus rossz ellentétének meghaladása.

A haszonmaximalizálással összhangban a *profit* fogalma is új értelmet kap. Közhely, hogy a profit bevétel és költség különbsége, a valódi tudományos kérdés a profit forrása. A neoliberalizmus a kizsákmányolást, az erkölcsi korlátokon való átlépést elfogadhatónak tekintette. Bár volt etikai elmélete, de ez nem terjedt túl a „zsványbecsületen”, azaz bármilyen szabályt elfogadhatónak tartott, amiben a felek megegyeztek. Ezzel szemben napjaink vállalat- és termeléselmélete arról szól, hogy az intézményi rendnek *az erkölcsös magatartáshoz kell rendelnie* a profitot. A teljesítményelv, mikroökonómiai fogalmakkal a határtermék és a társadalmi szükséglet-kielégítés közötti összhang biztosítása a vállalat feladata. Erre utalt *Michael Porter* is a társadalmi és a gazdasági értékek közötti azonosság megteremtésével. Az alapvető értékek alkalmazásának eredménye a profit, és nem fordítva, nem a profit birtokosa határozza meg az értékeket. A vállalat nem a termelés alapegysége, hanem egy szereplője a termelési folyamatnak.

Különösen jól látható ez a szemléletváltás a *munkavállaló-munkaadó viszony* átalakulásában. A munkavállaló nem a kizsákmányolás tárgya, hanem az emberi

tőke hordozója. Nem gép, amit fel lehet váltani valódi gépekkel, hanem partner a termelési folyamatban, akivel együtt kell működni a kollektív hatékonyság kiaknázása érdekében. Kétségtelen, hogy ez a szemléletváltás a termeléselméletet jobban befolyásolja, mint a fogyasztásméletet, hiszen a termeléselmélet alapfogalmai – a technológia, termelési tényezők stb. – erőteljesebb újragondolást igényelnek.

A neoliberalizmus a foglalkoztatást a kiszolgáltatottsággal azonosította a vulgáris „teljes foglalkoztatottsággal” szemben. Az új korszakban azonban a függőség nem kiszolgáltatottság, mert a *teljesítményelv* a foglalkoztatás alapelve. Ez minden munkavállaló esetében az értékrend önálló, tudásalapú alkalmazásában valósul meg. Az új vállalati modellek, mindenképp a Google, ezt közvetítik. Egyben meg is haladják a korábbi korszak vállalati modelljét, aminek legjellegzetesebb példája a Wal-Mart volt.

7. ÚJ SZAKMAI IRÁNYOK

A válság utáni közgazdaság-tudományban új szakmai irányok kövonalazódnak, amit a vezető folyóiratok tartalomjegyzéke is tükröz (és nem szerencsés lebecsülni ezeket az irányokat, ahogy ezt a tanulmány szerzői teszik). Három új fő terület jelent meg a szakmában (amit alátámasztanak a különböző tudományometriai adatok is), ezek: a *politikai gazdaságtan*, a *fejlődéselméletek* és a *szegénység kialakulásának és kezelésének kutatása*.

a) A *politikai gazdaságtan*, illetve a *fejlődéselméletek* középpontba kerülése a válságra adott szakmai reakció. A korábbi növekedéscentrikussággal szemben most az a kérdés, hogy mi a növekedés célja, mi az a forma, intézményrendszer, aminek elérése kívánatos a társadalom számára. A fejlődéselmélet ezért végeredményben formációelmélet is, nincs éles határ a politikai gazdaságtan és a fejlődéselméletek között.

A nagy terjedelmű kategóriák – kapitalizmus, szocializmus, új világrend – a közgazdasági gondolkodás egyik legfontosabb részét alkotják, csak a neoliborális szemlélet szorította ezt a problémát méltatlanul háttérbe. A fogalmak tisztázása elengedhetetlen a napirenden levő globális gazdaságpolitikai teendő, a felzárkózás-felzárkóztatás megoldásához. Kína, India, Brazília, Oroszország szerepe csak akkor érthető meg, vagy akár a hazai szegénység csökkentése/megszüntetése akkor érhető el, ha tisztában van a tudomány a jólét fogalmával. A „jó állampolgári léthez” szükséges jóléti szint meghatározása, és ennek a jólétnek a megteremtése a szabadság, a demokrácia és a biztonság tiszteletben tartása mellett, ez a közgazdaság-tudomány előtt álló feladat.

b) A neoliborális közgazdaságtan a *szegénységet* és a *felzárkóztatást* nem tekintette a közgazdaságtan részének. Az volt az uralkodó felfogás, hogy a szegénység szociális és nem közgazdasági kérdés. Bár szó volt róla, de valójában nem volt normatív tartalma a szociális piacgazdaságnak, ezért ami megvalósult, az valójában antiszociális piacgazdaság volt. Ez a felfogás bukott meg az elmúlt években, az új szociális piacgazdasághoz való alkalmazkodás megy végbe napjainkban, aminek intézményi kerete a jogállam. A felzárkóztatás a jogállami normák szerinti élet feltételeinek biztosítása.

A jogállam csak globálisan valósítható meg teljes körűen. Az az állítás, amit sokan megfogalmaznak a szakmában, köztük az említett tanulmány szerzői, hogy *a közgazdaságtan globális jellegű*, teljesen igaz, aminek oka, hogy a gazdaságpolitikai irányítás globális. A globális gazdaságpolitikai intézményrendszer célja a jogállami normák közvetítése, az értékrend érvényesítése. A nemzeti gazdaságpolitika a globális intézményrendszer részeként lehet sikeres, és nem annak ellenében. A közgazdaság-tudomány célja a globalizációba illeszkedő gazdaságpolitika elméleti kereteihez való hozzájárulás.

A Corvinus Egyetem és a Közgazdaságtudományi Kar fontos és növekvő feladata a nemzetközi összefüggésekben való gondolkodás terjesztése. Az Európai Unió fejlettebb régióihoz való felzárkózás folyamatának jelenlegi szakaszában az egyetemnek az a dolga, hogy támogassa a hazai és a regionális elméleti közgazdasági örökség alkalmazkodását az európai értékrendhez, és az európai értékrendet folyamatosan adaptálja a hazai és regionális viszonyokra. Megfogalmazott követelmény az európai értékrend megszilárdítása a térségben. Ehhez nélkülözhetetlen a jogállami értékrend tudományos közvetítése a gazdaság szereplőihöz.

8. A FOGALMI GONDOLKODÁS

A tanulmány szerzői így fogalmazzak. „Ennek a szakmának az angolszász intézményekben oktatott formalizált és analitikus közgazdaságtan lett a nyelve, ami alapvetően független a lokális intézményektől” [Benczúr et al., 2013: 730. o.]. Szűk az a meghatározás, amelyik a közgazdaságtan egységét a formalizált, kvantitatív és analitikus gondolkodásban látja, mert ezek a kategóriák csak akkor lesznek élők, ha a hosszú távú gazdaságpolitikai céllal összefüggésben értelmezzük őket.

Az igaz, hogy a közgazdaság-tudomány *formalizált*, azaz világos és elkülönített fogalmakkal dolgozik. Ezeknek a fogalmaknak az elemzése, változásuk észlelése a tudomány tárgya. Ezt a fogalmi változást azonban nem elegendő csak nyelvként fel fogni, annak szubsztantív tartalma is van, ez pedig a jogállam. A fogalmi rend alapja az értékrend, nem lehet ettől eltekinteni. Hasonlóképpen nem elég az *analitikus* összefüggést hangsúlyozni, mert legalább ennyire fontos a *szintetikus* elem is. Analitikus, amennyiben a hatásokat, okokat és okozatokat elválasztja egymástól, de szintetikus is, mert a megoldási javaslat, a gazdaságpolitikai ajánlás a gazdaság egészét, minden gazdálkodó magatartását befolyásolja. A *holista*, az egészre irányuló elképzelés ezért nem zárható ki a közgazdaság-tudományból, bár az igaz, hogy harmóniára van szükség a módszertani individualizmus és a módszertani holizmus között.

Szintetikus állításokra azért is szükség van, mert nemcsak a pozitív összefüggések megállapítása a tudomány tárgya, hanem a normatív állítás is, az ítélet is. A pluralizmus, a globális partnerség alapja, hogy a globális kormányzásban minden terület, régió részt vesz. Bár egységes a gazdaságpolitikai akarat, de ebből nem következik a pluralizmus tagadása. A lokális nyelvek igenis részt vesznek a globális folyamatokban, mindenki részt vehet a globális szakmai közvélemény formálásában.

A fogalmi apparátus folyamatos fejlesztése nemcsak elvontan, hanem konkrétan is megvalósul, amire három példa említhető: *a)* a szűkösség, *b)* a csökkenő hozadék és *c)* a tökéletes verseny.

- a) A *szűkösség*, ami a XX. századi közgazdaságtan egyik fő fogalma, feltételezi a vágyak mértéktelenségét, és az ezt fékező pénzügyi (vagy más) korlátot. Az optimalizálás ebből fakadóan kényszer, a lehető legkisebb rossz. Ezzel szemben a XXI. századi gazdaságpolitika egyik középponti fogalma a *fenntartható fejlődés*, azaz olyan gazdálkodási kultúra kialakítása, amelyik összhangban van a Föld eltartóképeségével. A fenntartható fejlődés modelljéből következően a fogyasztás csökkentésének oka a tudatos belátás, és ezért napjaink közgazdaságtanában a szűkösséget kiegészítik a döntés fogalmával. Nem vágy és korlát áll szemben egymással, hanem a helyes döntés megtalálásának szükséglete. Az optimalizálás ezért nem a legkisebb rossz, hanem *a jó* megtalálásának eszköze.
- b) A *csökkenő hozadék elve* az erőforrásokkal, különösen a munkával történő takarékoskodást, hatékony gazdálkodást fejezi ki. Az automatizálás korában ez azonban jelentősen átértékelődik, hiszen a termelés gombnyomássá válik, és a munka egyre nagyobb mértékben lesz alkotó munka, amire más törvények érvényesek, mint a szolgai, monoton tevékenységre. Az üzleti gyakorlat egyik legfontosabb kérdése a *motiváltság* fenntartása, a menedzserek feladata, hogy a munka örömforrás legyen. Ebből fakadóan a termelés egész rendszere átalakul, és a közgazdaságtudomány termelés- és vállalatelmélete ehhez igazodik. Kétségtelen, hogy a hazai közgazdaságtudományban nem sok kezdeményezés történt ezen a területen, de a nemzetközi szinten a termeléselmélet átértelmezésében jelentős fejlődés ment végbe.
- c) Végül a *tökéletes verseny* normaként való értelmezése kerül a középpontba. A neoliberais közgazdaságtan összekeverte a *szabad* és a *tökéletes* versenyt. A magára hagyott piac eredményének a tökéletes, és nem a szabad versenyt tekintette. Pedig a tökéletes versenynek olyan feltételei vannak, amit a gazdaságpolitikának ismernie kell, és amit állandóan meg kell teremtenie. Nem egyszeri aktusról, hanem egy intézményrendszerről van szó, amelyik irányítja a piacot. A piac ezért politika és gazdaság egysége, és nem a gazdaság önmagában.

9. AZ OKTATÁSI TERÜLET KISZÉLESÍTÉSE

A válság, benne az elméleti válság nem a közgazdaságtan egészének megszüntetéséről szól, de az kétségtelen, hogy a közgazdaságtan XX. századi története lezárulóban van. A némileg terméketlen vita arról, hogy *Keynes*nek vagy *Friedmannak* van igaza, ezt jól tükrözi. A megújuláshoz szélesebb szakmai horizontra van szükség, aminek része a klasszikus politikai gazdaságtan és a társadalomtudományi műveltség egésze.

9.1. A KLASSZIKUS POLITIKAI GAZDASÁGTAN

A klasszikus politikai gazdaságtan fogalmazta meg a kapitalizmus és a republikanizmus gazdasági törvényeit, a jogállam érvényesítése ennek meghaladása. A XX. századi fejlődés egyik fő problémája volt, hogy a hidegháború miatt nem lehetett teljes fogalmi keretben feldolgozni ezt az összefüggést. Hiányzott a kapitalizmus fogal-

mának koherens elemzése, ezért nem tisztázódott a viszony *Smith*-hez, *Ricardó*hoz, *Marx*hoz. A hidegháború végével azonban megteremtődött a lehetősége annak, hogy jogállam és köztársaság között világos különbséget lehessen tenni, a kapitalizmus és a jogállam közötti ugrást meg lehessen fogalmazni, és ebből fakadóan a XX. század sajátos, átmeneti jellegét is meg lehet érteni. Ez különösen fontos Magyarországon, illetve a felzárkózó országokban, mert módszertani alap nélkül nem érthető meg a felzárkózás iránya.

A klasszikus politikai gazdaságtan újraértelmezése a XXI. században akkor lehet sikeres, ha azt nemcsak egy elkülönült diszciplína első lépésének, hanem a filozófiai-társadalomtudományi fejlődés egy szakaszának is értelmezzük. A gazdaságra vonatkozó elképzelések nem *Smith*-szel kezdődtek, megtalálhatók már a preszokratikusoknál, *Platón*nál és *Arisztotelész*nél is. A filozófiai műveltség bevonása a közgazdaságtanba a XXI. századi tudományfejlődés egyik legfontosabb vonása. Ezt tükrözi, hogy sorra jelennek meg (időnként magyarul is) a filozófia és a közgazdaságtan összekapcsolásáról szóló munkák.

9.2. A MÓDSZERTAN ÁTALAKULÁSA

Szakmánk műveltségi területének kiszélesedése mellett a másik elem a *módszertani megújulás*. Folyik vita – elsősorban Magyarországon – a *matematika* szerepéről a közgazdaságtanban. Ezt jelentős részben álvitának tartjuk, ami félreviszi a szakmát. A tudományban, a közgazdaság-tudományban módszeres gondolkodásra van szükség, e nélkül csak fecsegés folyik. A matematika a módszeres gondolkodás egyik formája, ezért nélkülözhetetlen a szerepe a közgazdaságtanban is. Az egy másik kérdés, hogy a matematikán belül hangsúlyeltolódás van a játékelmélet irányába, amit követ is a hazai szakma. Ez a fejlődés tartalmi összefüggésekre is rávilágít. A játékelméletben a résztvevők önálló döntéshozók, stratégiát alkotnak, és eszerint viselkednek. Már nemcsak az optimalizálás tárgyai, hanem részesei is a közös gondolkodásnak. A közgazdaság-tudomány legújabb eredményei ezen a területen arról tanúskodnak, hogy az önálló döntés nem mond ellent a közösségi értékek érvényesítésének, sőt, igazán akkor lehet hosszú távon racionális stratégiát követni, ha harmonizálható a szereplők viselkedése. A demokrácia és a hatékonyság egységét fogalmazza meg a tudomány módszertani formában.

A módszeres gondolkodás másik formája, a *dialektika*, a filozófiai szemlélet része. Erre is szükség van, enélkül sem lehet a tudomány egészét birtokolni. A két szemlélet (matematika és dialektika) szembeállítását helytelennek és károsnak tartjuk, de az a személyes tapasztalatunk, hogy a gyengébb matematikai képességekkel rendelkezők szokták leghevesebben tagadni a filozófiai gondolkodás szükségességét. A matematika és a filozófia kiegészíti egymást, ahogy ezt láthatjuk *Descartes*-nál, *Pascal*nál, *Leibniz*nél, *Spinozán*ál.

Annyiban van relevanciája a „verbális és formális” közgazdaságtanról folytatott vitának, hogy a matematika és a filozófia normatív jellege kiegészül a pozitív ismeretek, a valóságra vonatkozó tudás bővítésével. Ennek egyik eszköze a pszichológia, a *viselkedéstudomány*. Kétségtelen, hogy az elmúlt években ennek a reneszánsza kezdődött el, és ebben az irányban is mozdult el az egyetem és a kar, amit feltétle-

nül folytatni kell. A pozitív ismereteknek azonban feltétele a normatív tudás. A normatív szemlélet és a pozitív ismeret nem választható el egymástól.

A pozitív és a normatív összefüggéséből következik *a statisztika és az elmélet közötti arány* meghatározása. Gyakran kapnak lábra olyan nézetek, amelyek a statisztikát tekintik a közgazdaság-tudomány kiindulópontjának. (Volt olyan reform is az egyetemen, amelyik az oktatást a statisztikával kezdte, és csak egy félévnyi statisztika után kezdődött el a közgazdaságtan oktatása. A történehez tartozik, hogy a Statisztika Tanszék kezdeményezte a „reform” visszafordítását, a tárgyak sorrendjének visszaállítását.) A közgazdaság-tudományban valóban fontos a mérés, de túlzásnak tartjuk a közgazdaságtan tudományos jellegét egyoldalúan a mérésre, a kvantitatív összefüggések megállapítására redukálni. A valóság ismeretéhez ezen felül normára van szükség, hiszen a norma teljesülése, annak mértéke a kutatás tárgya.

10. A PEDAGÓGIAI MEGÚJULÁSRÓL

Bár nem csak a szűken vett közgazdaságtan oktatását érinti, de mégis megkerülhetetlen az oktatáshoz használt *pedagógiai módszerek* érintése. A nyugati intézmények versenyelőnye ugyanis jelentős részben ebből fakad, és emögött nemcsak pedagógiai, hanem elméleti közgazdasági különbségek is meghúzódnak. Egyrészt ugyanis a hallgatók gyakorlati ismereteket szeretnének, másrészt alapvető cél az önálló véleményalkotásra való ösztönzés/képztetés.

A most érettségizők, az intézményekbe frissen bekerülőik lényegében tudományterülettől függetlenül biztos állást keresnek. Az ő közvetett tapasztalatuk a munkanélküliség, az egzisztenciális bizonytalanság. Olyan ismereteket szeretnének kapni, amiről azt gondolják, hogy jobb szakemberekké válhatnak, biztosabban kaphatnak állást. Nincs idejük, és főleg nincs türelmük az elmélethez. A hazai egyetemi, akadémiai logika ennek természetesen a fordítottját preferálja: mély és alapos elméleti elemzést sajátíttatna el, amit az utolsó években gyakorlati ismeretekkel lehet majd kiegészíteni. Álláspontunk szerint azért van ez a diszkrépancia a hallgatók várakozása és az egyetemi szféra előírásai között, mert elmélet és gyakorlat viszonya megváltozott.

Az elmélet nem elvont és felesleges fogalomgyűjtemény, ahogy azt az elmúlt húsz évben a neoliberalizmus közvetítette, hanem a gyakorlati döntések megalapozását szolgálja. Hallgatóinknak azért van igazuk, mert a gyakorlat, azaz a szakmai döntés segítségével lehet hatékonyan és eredményesen elsajátítani az elméleti fogalmakat. Saját tapasztalataik alapján tudnak eljutni a szakmai műveltség egészéig, és az oktatási intézménynek az a feladata, hogy segítse őket ennek a műveltségnek a felfedezésében. A hazai neoliberalizmus az elmélet és gyakorlat közötti összhangot nem értette meg, pedig ez a Bologna-folyamat lényegéhez tartozik. Elszakította egymástól elméletet és gyakorlatot, amiből az egyik oldalon az ösztönösség, és az elmélet lebecsülése, a másikon az elvont és felesleges spekuláció következett.

Az összhang megtalálásának feltétele a nagyobb fokú *interaktivitás*, az *önállóságra nevelés*. Ebben van talán a legnagyobb lemaradás a nyugati oktatási intézményekhez képest. A hallgatók bevonása, önálló munkára való ösztönzése, a kreativitás támogatása jelentős mértékben hiányzik a hazai gazdasági képzés pedagógiai

módszereiből. Kétségtelen, hogy könnyebb frontálisan oktatni, pusztán előadásokat tartani. A hallgatók jelentős része úgy gondolja, hogy a biztonság feltétele az önállóságról való lemondás. Amennyiben nem okoznak problémát, akkor biztosan megfelelnek a normáknak. Kevesen akarnak többet, kevesen akarnak kitűnni, vagy legalábbis sokkal kevesebben, mint nyugati társaik közül. Csakhogy ez a szemlélet nem teszi lehetővé Magyarország bekapcsolódását a tudásalapú gazdaságba, ezért nem lehet elfogadni. Olyan oktatási módszereket kell kialakítani, amik kikényszerítik a szakmai állásfoglalást, a közös munkát, a felfedezés örömet.

Álvita, hogy a tárgyi tudás vagy a gondolkodási képesség ösztönzése a kérdés. Tárgyi tudás nélkül nem lehet gondolkodni, és a tudás csak a gondolkodás eredménye lehet. A tárgyi tudásról szóló vita inkább arról szól, hogy a tanár nem akar alkalmazkodni a hallgatók gondolataihoz, a demokráciát utasítja el, és ebből következik a helytelen pedagógiai módszer. A beszélgetésre való ösztönzés van kevéssé jelen a közgazdasági oktatásban, miközben a fejlett országokban a szaksajtó egy jelentős része foglalkozik ezzel. Az „írva tanulás”, azaz hogy írniuk kell egy rövidebb szöveget, és ezzel tanulják meg a közgazdasági összefüggéseket, a kreatív házi feladatokat, a közvélemény-kutatások készítése, az osztálytermi kísérletezés, a művészeti alkotások bevonása az oktatásba – az amerikai közgazdasági oktatás szerves részét alkotják. Nálunk azonban ezeket jelentős részben háttérbe szorították, aminek csak lemaradásunk konzerválása lehet a következménye.

ÖSSZEFOGLALÁS

A hazai közgazdasági oktatás hozzáigazítása a XXI. századi követelményekhez az egyik legfontosabb eleme Magyarország felzárkózásának. A közgazdasági oktatás tárgya nemcsak egy szűk kör alkalmassá tétele a globális gazdaságpolitikai vitákban való részvételre, hanem a hazai gazdálkodói kultúra egészének fejlesztése, a globális gazdálkodási kultúra közvetítése. Ez ugyanis feltétele annak, hogy a gazdaság magyar szereplői részt tudjanak venni a külföldi és a hazai piacokon folyó versenyben.

A gazdálkodási kultúra átadásának vannak szakmai feltételei: az értékrendi megalapozás, a formációelmélet eredményeinek bemutatása. Ezzel szoros összefüggésben a jogállami normák betartására való ösztönzés, az ezt legjobban szolgáló eszközök is az oktatás részei. Ebben az új elem nem a közgazdasági eszköztár – bár ezen a területen is van megújulás, amit érdemes nyomon követni –, hanem annak a keretnek a tárgyalása, amelyikben alkalmazzák ezt az eszköztárat.

Végül a pedagógiai eszköztár megújítása is a reform része. A gyakorlatra, a gazdasági döntésre való fókuszálás, az interaktivitás erősítése része a világszínvonalú egyetemi oktatásnak, erről mi sem mondhatunk le. Ez a két elem elengedhetetlen ahhoz, hogy a tudásalapú gazdasághoz illeszkedő gazdálkodási és politikai kultúra alakuljon ki Magyarországon is.

IRODALOM

- Balibar, Etienne (2013): *Marx filozófiája*, Budapest: Typotex.
- Benczúr Péter–Kézdi Gábor–Kondor Péter–Mátyás László–Valentinyi Ákos (2013): Javaslat a magyarországi közgazdasági doktori képzés korszerűsítésére, *Közgazdasági Szemle*, 60: 722–732.
- Berend T. Iván (2010): *Europe since 1980*. Cambridge University Press.
- Friedman, Milton–Friedman, Rose (1990): *Free to Choose: A Personal Statement*. New York: Mariner Books.
- Fukuyama, Francis (2011): *The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*. London: Profile Books.
- Girard, Bernard (2009): *The Google Way: How One Company is Revolutionizing Management as We Know it*. San Francisco: No Starch Press.
- Habermas, Jürgen (2012): *Esszék Európa alkotmányáról*. Budapest: Atlantisz.
- Kissinger, Henry (1994): *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster.
- Pascal, Blaise (1978): *Gondolatok*. Budapest: Gondolat Kiadó
http://www.ppek.hu/konyvek/Blaise_Pascal_Gondolatok_1.pdf, (letöltés ideje: 2013. december 17.)
- Platón (2001): *Philéboosz. Platón összes művei kommentárokkal*. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Porter, Michael E.–Kramer, Mark R. (2011): The Big Idea: Creating Shared Value. *Harvard Business Review* 89(1): 2.
- Rawls, John (1999): *A Theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press (Harvard University Press).
- Sandel, Michael J. (2012): *Mi igazságos... és mi nem?* Budapest: Corvina Kiadó.
- Shiller, Robert (2013): *Finance and the Good Society*. Princeton University Press.
- Stiglitz, Joseph E. (2004): *The Roaring Nineties: A New History of the World's Most Prosperous Decade*. New York: W.W. Norton & Company.
- Zakaria, Fareed (2008): *The Post-American World*. New York: W. W. Norton & Company.